

Symposium on Natural and Applied Sciences
Hosted Online from London, United Kingdom
Date: 5th October, 2026
Website: https://econferencia.com

TRANSLATING UZBEK CULTURAL HERITAGE FOR GLOBAL AUDIENCES: CHALLENGES AND STRATE

O‘ZBEK MADANIY MEROSINI XALQARO AUDITORIYA UCHUN TARJIMA QILISH: MUAMMOLAR VA STRATEGIYALAR

ПЕРЕВОД УЗБЕКСКОГО КУЛЩЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ ДЛЯ ГЛОБАЛЬНОЙ АУДИТОРИИ: ПРОБЛЕМЫ И СТРАТЕГИИ

TRANSLATING UZBEK CULTURAL HERITAGE FOR GLOBAL AUDIENCES: CHALLENGES AND STRATEGIES

Fayzullayeva Gulrux Qodir qizi
Toshkent shahri, Olmazor tumani,
Talabalar shaharchasi, Universitet ko’chasi.

Annotatsiya
Global auditoriyaga yo‘naltirilgan madaniy matnlarni tarjima qilishda ma’no, ohang va tarixiy qatlamni bir paytning o‘zida saqlash eng nozik masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Mazkur tadqiqotning maqsadi o‘zbek madaniy merosini boshqa tilga o‘girish jarayonida yuzaga keladigan semantik yo‘qotish, realiyalarning izohlanishi, majoziy birliklarning moslashuvi va estetik ta’sirning qayta qurilishini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy tahlil, hermenevtik talqin, manbashunoslik va bayt iqtiboslarini yaqin o‘qish usuli qo‘llandi; turli davrlarga mansub adabiy va tarjimaviy namunalar bir-biri bilan qiyoslandi. Tahlil natijasida uchta doimiy muammo ajralib chiqdi: madaniy kodning to‘liq ochilmasligi, majoziy qatlamning soddalashuvi va izohli tarjima bilan badiiy

ixchamlik o‘rtasidagi taranglik. Shuningdek, moslashtirish, izohli qo‘shimcha, funksional ekvivalent tanlash va ma’no-markazli qayta ifodalash kabi yo‘llar bir-biridan farqli vazifalarni bajarishi aniqlandi. Qiyosiy kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, bitta usul barcha matnlar uchun yetarli emas; har bir birlikning madaniy yukini alohida baholash zarur. Xulosa sifatida, global o‘quvchi uchun tarjima matni faqat ma’lumot uzatmasligi, balki tarixiy xotira va poetik tizimni qayta yaratishi kerak. Tadqiqotning ilmiy hissasi tarjima strategiyalarini matn turi, madaniy zichlik va talqin darajasiga ko‘ra tasniflashga xizmat qiluvchi analitik model taklif etilishida namoyon bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: bayt talqini, hermenevtika, majoziy qatlam, madaniy kod, realiya, tarjima muqobili

Аннотация

Передача текстов о культурном наследии глобальному читателю осложняется тем, что при переводе теряются смысловые слои, образность и исторические отсылки. Цель исследования состоит в том, чтобы выявить семантические сдвиги при переводе узбекского культурного наследия на английский и русский языки и описать подходы, которые уменьшают эти потери. Работа опирается на историко-сопоставительный анализ, герменевтическое чтение, источниковедение и работу с архивными материалами; отдельно рассматривались цитаты из бейтов, реалии и комментарии к переносным значениям. В ходе анализа было показано, что приоритетными оказываются объяснительный перевод, культурная адаптация и контекстуальная реконструкция, тогда как буквальная передача часто не сохраняет семантическую плотность. Сопоставительное чтение показало, что там, где прямой эквивалент отсутствует, сочетание пояснения

и парафразы делает восприятие текста более устойчивым и снижает риск смыслового разрыва. Было также выявлено, что при переводе символических единиц функциональное соответствие работает лучше, чем буквальная калька. Вывод исследования заключается в том, что переводчик выступает не только как филологический посредник, но и как культурный медиатор, который заново собирает исторический слой текста для внешней аудитории. Научный вклад состоит в предложении практической типологии, объединяющей бейт-цитату, реалии и семантическую плотность в единую схему анализа; она может служить ориентиром для переводчиков, редакторов и исследователей при выборе аннотированных решений.

Ключевые слова: интерпретация бейта, герменевтика, образный слой, культурный код, реалии, переводческий эквивалент

Abstract

Rendering texts of cultural heritage for a global readership remains difficult because translation often erases layers of meaning, imagery, and historical reference. The aim of this study is to identify semantic shifts that arise when Uzbek cultural heritage is transferred into English and Russian and to describe approaches that reduce those losses. The research draws on historical-comparative analysis, hermeneutic reading, source studies, and archival materials; bayt quotations, culture-specific items, and glosses of figurative meaning were examined as separate layers.

The analysis showed that explanatory translation, cultural adaptation, and contextual reconstruction are the most effective options, while literal transfer frequently fails to preserve semantic density. Comparative reading also indicated that when no direct equivalent exists, combining explanation with paraphrase

makes interpretation more stable and lowers the risk of a break in meaning. Symbolic units were found to work better through functional equivalence than through word-for-word copying. The conclusion is that the translator acts not only as a philological mediator but also as a cultural intermediary who rebuilds the historical layer of the text for an external audience. The scientific contribution is a practical typology that links bayt quotation, culture-specific items, and semantic density in one analytical scheme; it can guide translators, editors, and researchers in selecting annotated solutions.

Keywords: bayt interpretation, hermeneutics, figurative layer, cultural code,realia, translation equivalent

KIRISH

XIX asr oxiri–2025 oralig‘idagi 24+ manba O‘zbek madaniy merosini global auditoriyaga yetkazishda tarjima muammolari barqaror saqlanayotganini ko‘rsatadi. Bayt, maqol, realiya, toponim, marosim nomi va tarixiy atama kabi 6 tayanch birlikda ekvivalentlik doim ham yetarli bo‘lmaydi, chunki madaniy qatlam izohsiz qolsa, matn poetikasi susayadi. Venuti tarjimonning ko‘rinmasligi madaniy farqni tekislash xavfini kuchaytirishini qayd etgan. Shu bois tarixiy-qiyosiy tahlil, hermenevtika va manbashunoslik birlashtirildi; diskurs tahlili, semiotik tahlil hamda pragmatik tahlil qo‘llanib, tarjima strategiyalari aniqlashtirildi. Tadqiqotda qiyosiy adabiyotshunoslik va tarjimashunoslik kesishmasidagi mazkur muammo markazga qo‘yildi.

Mavjud ishlarda O‘zbek madaniy merosining global auditoriya uchun izohli tarjimasi, funksional ekvivalent tanlovi va madaniy moslashtirishning birgalikdagi modeli yetarli darajada ochilmagan. Nida ekvivalentlikni ma’no va ta’sir uyg‘unligi sifatida belgilagan bo‘lsa-da, bayt iqtiboslari va marosim

nomlarida bu mezonning amaliy cheklovi ko‘rinadi. Shu sababli mazkur ishning maqsadi O‘zbek madaniy merosini tarjima qilishdagi muammolar va strategiyalarni aniqlash, ularning global auditoriya uchun ishlash mexanizmini tavsiflashdan iborat bo‘ldi. Vazifalar: 1) manbalarni saralash; 2) birliklarni tasniflash; 3) tarjima muammolarini ajratish; 4) strategiyalarni qiyoslash; 5) pragmatik moslikni baholash; 6) tipik modelni shakllantirish. Mazkur tahlilda O‘zbek madaniy merosi bilan global auditoriya o‘rtasidagi vositachilik jarayoni o‘rganildi, diqqat markazida esa tarjima muammolari va strategiyalarining matn tahlili turdi. Yangilik tarixiy-qiyosiy tahlil, hermenevtika va manbashunoslikni birlashtirgan tipik muammo-strategiya modeli ishlab chiqilganidadir. Nazariy jihatdan bu model tarjima nazariyasi, etnolingvistika va tekstologiya chegaralarini aniqlashtirdi. Amaliy natijalar tarjimonlar, muharrirlar va madaniy matnlar bilan ishlovchi tadqiqotchilar uchun sharhli tarjima me’yorlarini tanlashda xizmat qiladi.

NAZARIY ASOSLAR

Tarjima nazariyasi doirasida ekvivalentlik avval semantik moslik sifatida talqin qilingan bo‘lsa, keyingi ishlarda u madaniy funksiyani ham qamrab oldi. Nida uchun manba va maqsad matn o‘rtasidagi ta’sir tengligi markaziy mezon bo‘lib, bu yondashuv O‘zbek madaniy merosi birliklarini global auditoriya uchun tushunarli qilishga metodik asos beradi. Biroq Newmark leksik va madaniy qatlamlarni ajratib, ayrim realiyalarni izohsiz almashtirish matn poetikasini susaytirishini ko‘rsatgan. Shu sababli ekvivalentlik bu mavzuda mutlaq moslik emas, balki ma’no, ohang va madaniy yuklama muvozanati sifatida ishlatiladi. Domestikatsiya va foreignizatsiya qarama-qarshiligi tarjima strategiyalarini ideologik tanlov darajasiga olib chiqqan.

Venuti tarjimonning ko‘rinmasligini tanqid qilib, manba madaniyatini saqlovchi foreignizatsiyani himoya qiladi; Katan esa madaniy vositachilikda o‘quvchi kognitiv sxemasiga moslashtirish zarurligini asoslaydi. Bu ikki yo‘nalish O‘zbek madaniy merosi uchun bir-birini inkor etmaydi, chunki bayt iqtibosida intertekstuallikni saqlash, maqolda esa funksional moslikni kuchaytirish talab qilinadi. Shu nuqtada madaniy transpozitsiya atamasi izohli tarjima bilan birga ishlatilganda, realiya va tarixiy atamalarni global auditoriya idroki bilan bog‘laydi.

Terminologik aniqlik masalasida tadqiqotlar ikki yo‘nalishga ajraladi: biri tarjima nazariyasi atamalarini umumlashtiradi, ikkinchisi O‘zbek tarjimashunosligi uchun lokal mezonlarni belgilaydi. Bassnett va Munday tarjimani madaniyatlararo kommunikatsiya sifatida talqin etib, global auditoriya tushunchasini matn qabul qiluvchining kompetensiyasi bilan bog‘laydi. O‘zbekistonlik tadqiqotchilar esa tarjima muammolari, etnolingvistika va tekstologiya kesishmasida milliy birliklarni tasniflashni taklif etadi.

1-jadval. Asosiy yondashuvlar va terminologik bahslar

Yondashuv	**Asosiy vazifa**	**Mavzudagi qo‘llanish**
Ekvivalentlik	Ma’no va ta’sir mosligi	Bayt va maqol
Domestikatsiya	O‘quvchi uchun yaqinlashtirish	Realiya va marosim nomi
Manba: muallif ishlanmasi		

1-jadvaldagi ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, ushbu mavzuda izohli tarjima, funksional ekvivalent va madaniy moslashtirish bir-birini to‘ldiruvchi mezonlar sifatida qaraladi. Shu bilan birga, diaxronik o‘rganish va korpus lingvistikasi asosida tayyorlangan aniq tasniflar hali yetarli emas; aynan shu bo‘shliq keyingi tahlil uchun kategoriyalarni belgilashni talab qiladi.

ASOSIY TAHLIL

Bayt iqtiboslarida ko‘chma ma’no qatlamining saqlanishi global auditoriya uchun eng murakkab nuqtaga aylandi. O‘zbek poetik an’anasida obraz, vazn va tarixiy ishora bir-biriga singishib ketgani sababli, so‘zma-so‘z ekvivalentlik ko‘pincha matn poetikasini yemiradi. Shu jihatdan, yuqorida ko‘rsatilgan natijalar izohli tarjima va madaniy moslashtirishning birgalikda ishlashini ko‘rsatadi, chunki bayt tarkibidagi konseptual metafora aynan shu yo‘l bilan ochiladi. Bassnettning madaniy burilish haqidagi qarashlari bilan bu kuzatuv qisman mos keladi, biroq mazkur korpusda sharh apparati estetik yo‘qotishni kamaytirishda markaziy vosita bo‘lib chiqdi. Venutining foreignizatsiya haqidagi mulohazalari ham muhim, ammo bayt misollarida haddan ziyod begonalashtirish o‘quvchini ritmik qatlamdan uzib qo‘ydi. Bu holat keyingi guruhda, ya’ni maqollar va realiyalarda pragmatik moslikning qanday ishlashini aniqlashga olib keladi. Maqollar va realiyalar bo‘yicha tahlil, avvalo, frazeologik zichlikning tarjima qarorlariga bevosita ta’sirini ochdi. Nida ekvivalentlikni tabiiy qabul qilinish bilan bog‘lagan edi, lekin mazkur materialda tabiiylik faqat funksional o‘xshashlik orqali emas, balki madaniy konnotatsiyani tanlab qisqartirish orqali ham ta’minlandi. Newmarkning madaniy so‘zlar tasnifi bilan solishtirganda, O‘zbek maqollari ko‘proq kommunikativ vazifaga ega bo‘lib, ularning semantik yadrosi emas, balki pragmatik zarbi saqlanishi zarur bo‘ldi. Katan yondashuvi bu yerda ayniqsa mos tushadi, chunki tarjimon madaniyatlararo vositachi sifatida

maqolning ijtimoiy vaznini qayta tiklaydi. Natijada, funksional ekvivalent ko‘plab misollarda izohli tarjimadan qisqaroq, ammo madaniy moslashtirishdan ancha barqaror yechim berdi. Aynan shu farq toponimlar va marosim nomlarida tasnifiy aniqlikni talab qildi.

Toponimlar, marosim nomlari va tarixiy atamalar bir guruhga birlashganda, ularning tarjima strategiyasi leksik emas, onomastik mezon bilan belgilanadi. Touryning tavsifiy tarjimashunoslik tamoyili bu yerda foydali bo‘ldi, chunki nomlarning qabul qiluvchi madaniyatdagi yashash shakli alohida kuzatildi. O‘zbek toponimlarida transliteratsiya ko‘pincha yetarli bo‘lsa, marosim nomlarida izohsiz transliteratsiya illokutiv maqsadni yo‘qotdi va matnning direktiv kuchi susaydi. Chesterman taklif qilgan strategik fikrlash bilan qiyoslaganda, mazkur korpusda strategiya tanlovi birgina shakl emas, balki matn ichidagi ijtimoiy rollarni qayta belgilash jarayoni sifatida namoyon bo‘ldi. Shu sababli, tarixiy atamalarda madaniy moslashtirish faqat fonni yengillashtirmadi, balki o‘quvchiga davr munosabatini ham yetkazdi. Ushbu tasnif keyingi kontrastiv qatlamda milliy rang va tushunarlilik muvozanatini tekshirishga asos bo‘ladi.

Kontrastiv tahlil shuni ko‘rsatdiki, milliy rangni saqlash va xalqaro tushunarlilikni oshirish bir-birini inkor etmaydi, ammo ular bir xil matn segmentida turlicha ulush talab qiladi. House ta’kidlagan kommunikativ moslik mezoni bilan solishtirilganda, bizning materialda semantik aniqlikdan ko‘ra pragmatik ochiqlik ko‘proq ahamiyat kasb etdi. Mundayning tarjima qarorlarini baholash haqidagi yondashuvi ham tasdiqlandi, chunki har bir birlikda tanlangan strategiya qabul qiluvchi auditoriyaning taxminiy bilim fondiga bog‘liq bo‘ldi. Shu bilan birga, tahlilning cheklovi shundaki, korpus asosan yozma manbalarga tayanganligi uchun og‘zaki ijro, intonatsiya va marosimiy kontekstning to‘liq ta’siri qamrab olinmadi. Shunga qaramay, tipik model aniqlandi: baytda izohli

tarjima, maqolda funksional ekvivalent, realiya va tarixiy atamada madaniy moslashtirish ustunlik qildi. Bu model tarjima muammolari va strategiyalar o‘rtasidagi munosabatni keyingi xulosaviy umumlashtirish uchun yetarli tayanch yaratadi.

MUHOKAMA

Tarjima qilingan bayt va realiyalarni izohlashda aniqlangan semantik zichlik, asl matndagi tarixiy qatlamni global auditoriya uchun ochiqroq qilgan holda, milliy rangni to‘liq yemirmadi. Bu holat Venuti ta’riflagan ko‘rinmas tarjimon modelidan chekinadi, chunki izohli yechim tarjimonni matn ichida sezilarli ishtirokchiga aylantiradi. Nida bilan qiyoslaganda, mazkur yo‘nalish shakliy ekvivalentlikdan ko‘ra qabul qiluvchi ongidagi funksional tushunarlilikni ustun qo‘yadi. Shu sababli, O‘zbek madaniy merosi uchun kontekstual sharh, funksional ekvivalent va madaniy moslashtirish bir-birini to‘ldiruvchi strategiyalar sifatida talqin qilindi.

Adabiyotda Baker madaniy bo‘shliqlarni kompensatsiya orqali yopishni taklif etgan, mazkur tahlilda esa kompensatsiya ko‘proq bayt iqtiboslarida ishladi. Katan madaniyatlararo vositachilikni markazga qo‘ygan bo‘lsa, bu yerda vositachilikning pragmatik og‘irligi marosim nomlari va tarixiy atamalarda kuchliroq ko‘rindi. O‘zbekistonlik tadqiqotlar ham sharhli tarjima me’yorlarini birxillashtirish zaruratini ko‘rsatgan, biroq bu ishda 6 tur muammo nutq aktlari tasnifi orqali aniqroq ajratildi. Natijada, intertekstuallik va etnolingvistika birlashgan nuqtada ma’no yo‘qotishi asosan konversatsion implikaturalardan kelib chiqdi.

Tasniflash nuqtai nazaridan, bayt iqtiboslari ekspressiv, maqollar assertiv, marosim nomlari deklarativ, realiyalar va toponimlar esa ko‘pincha direktiv talqinga moyil bo‘ldi. House baholashda vazifaviy moslikni mezon qilgan,

mazkur materialda esa illokutiv kuchni saqlash mezoni ustun qo‘yildi. Bu farq sintaksis va frazeologiya darajasida ko‘rinib, adabiy qarz ba’zan tushunarlilikni oshirdi, ba’zan esa konseptual metaforani xiralashtirdi. Shuning uchun tipologik ajratish tarjimashunoslikda oddiy leksik almashtirishdan kengroq ko‘lamda ishlashi kerakligi tasdiqlandi.

Milliy rangni saqlash bilan xalqaro tushunarlilikni oshirish o‘rtasidagi ziddiyat aynan shu tadqiqotda eng nozik muvozanat sifatida namoyon bo‘ldi. Bassnett va Lefevere madaniy qayta yozuvni muqarrar deb ko‘rsatgan, ammo bu korpusda qayta yozuvning chegarasi tarixiy nomlar va marosim atamalarida keskin toraydi. Cheklov sifatida, tahlil 24+ manbali korpusga tayanib, qabul qiluvchi auditoriyaning bevosita tajribasini o‘lchamadi; shu bois pragmatik ta’sir faqat matn ichki belgilar orqali baholandi. Keyingi bosqichda korpus lingvistikasi bilan resepsiya ma’lumotlarini qo‘shish mazkur muvozanatning filologik asosini yanada aniqroq yoritadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

1.Diskurs, semiotik va pragmatik tahlil birlashganda, O‘zbek madaniy merosi global auditoriya uchun kontekstual izoh bilan eng aniq ochildi; realiya va bayt iqtiboslari aynan shu yo‘l bilan tushunarli saqlandi.

2. Funksional ekvivalent milliy rangni susaytirmasdan ma’no uzatdi, madaniy moslashtirish esa toponim va marosim nomlarida qabul qiluvchining anglash ufqini kengaytirdi.

3. Tarjimonlar uchun realiya lug‘atini kengaytirish, sharhli tarjima me’yorlarini birxillashtirish va bayt iqtiboslari uchun izoh apparatini kuchaytirish zarur.

4. Mazkur tadqiqot tarixiy-qiyosiy tahlil, hermenevtika va manbashunoslikni qo‘shib, O‘zbek madaniy merosini tarjima qilishning tipik muammo-strategiya modelini filologiyada mustahkamladi.

5. Navbatdagi bosqichda resepsiya tahlili bilan global auditoriyaning alohida madaniy birliklarga javobini tekshirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. — 3rd ed. — London: Routledge, 2018. — 368 p.
2. Bassnett S. Translation Studies. — 5th ed. — London: Routledge, 2022. — 192 p.
3. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. — 3rd ed. — London: Routledge, 2018. — 344 p.
4. Munday J. Introducing Translation Studies: Theories and Applications. — 5th ed. — London: Routledge, 2022. — 384 p.
5. Tymoczko M. Enlarging Translation, Empowering Translators. — Manchester: St. Jerome Publishing, 2007. — 320 p.
6. Nida E.A. Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating. — Leiden: Brill, 1964. — 331 p.
7. Newmark P. A Textbook of Translation. — London: Prentice Hall, 1988. — 292 p.
8. Hatim B., Mason I. Discourse and the Translator. — London: Longman, 1990. — 258 p.
9. House J. Translation Quality Assessment: Past and Present. — London: Routledge, 2015. — 240 p.
10. Pym A. Exploring Translation Theories. — 2nd ed. — London: Routledge, 2014. — 240 p.
11. Katan D. Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators. — 3rd ed. — London: Routledge, 2014. — 400 p.

12. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. Tarjima nazariyasi va amaliyoti: o‘quv qo‘llanma. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. — 256 b.
13. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. O‘zbek tarjimashunosligi: dolzarb muammolar va yechimlar. — Toshkent: Fan, 2023. — 220 b.
14. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. Madaniyatlararo muloqot va tarjima masalalari: ilmiy maqolalar to‘plami. — Toshkent: Universitet, 2022. — 184 b.
15. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. Filologiya va tarjimashunoslikning zamonaviy yo‘nalishlari. — Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2024. — 196 b.
16. House J. Translation as Communication across Languages and Cultures. — London: Routledge, 2016. — 240 p.
17. Toury G. Descriptive Translation Studies and Beyond. — Amsterdam: John Benjamins, 2012. — 314 p.
18. Chesterman A. Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory. — Amsterdam: John Benjamins, 1997. — 232 p.
19. Cronin M. Translation and Globalization. — London: Routledge, 2003. — 216 p.
20. Munday J. Evaluation in Translation: Critical Points of Translator Decision-Making. — London: Routledge, 2012. — 240 p.
21. Bassnett S., Lefevere A. Constructing Cultures: Essays on Literary Translation. — Clevedon: Multilingual Matters, 1998. — 143 p. https://youtube.com/watch?v=UW1eIzJnF2Q&si=yzfC8jWcwstIc7qm